

IN MEMORIAM

ČOVJEK ŽUDNJE I ODVAŽNOSTI

U povodu smrti Franje Grčevića (1923-2009)

Dušan Marinković

(Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti,
Filozofski fakultet – Zagreb)

Podlegavši izazovu iskustva svega dva mjeseca nakon suprugine smrti i njezine dugogodišnje bolesti, a nanovo otvoren za nove zamisli i pronalazačnije putova za njihovu realizaciju, iznenada nas je napustio profesor Franjo Grčević. Napustio nas je čovjek čvrstih uvjerenja, orijentiran na budućnost kao prostore i vremena u kojima ipak jednom bude, možda, boljih i sretnijih ljudi. Čovjek nade, skromnosti i iznimnog poštenja, čovjek koji je uvijek birao onu težu, provokativniju stranu postojanja – stranu propitivanja sebe i drugih, čovjek tragalac, pa time čovjek otpora prema svakom obliku samodovoljne zatvorenosti, svoje i tuđe. Čovjek koji je, bivajući sve samiji, sve strastvenije trebao drugoga, usvajao požudnije ono za njega prihvatljivo i pretvarao u svoje da bi potom neštedimice posredovao drugima. Između dva stereotipa o zrelosti i iskustvu bio je od onih koji su praštali i prihvaćali, koji se drugog i njegove otvorenosti nisu bojali.

Punih dvadeset i pet godina vodio je Katedru za srpsku (i crnogorsku) književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, bio predsjednik Hrvatskog filološkog društva i pokretač njezine Znanstvene biblioteke, član redakcije *Umjetnosti riječi*, predsjednik Upravnog odbora Filozofskog fa-

kulteta u Zagrebu, član Jugoslavenskog odbora za unapređenje slavenskih kultura pri UNESCO-u, član Savezne komisije za lektore, član Upravnog odbora Zadružbine Ive Andrića i Zadružbine Vuka Stefanovića Karadžića itd. Ipak, od posebne su važnosti dva angažmana profesora Grčevića u kojima se najbolje iskazivala njegova tolerancija, spremnost na dijalog i uvažavanje drugoga, a da se dosljedno i argumentirano zastupa svoja stajališta. Od 1972. do 1981. godine bio je direktor Zagrebačke slavističke škole i Međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske te pokretač i voditelj višegodišnjeg znanstvenog projekta *Komparativno proučavanje jugoslavenskih / južnoslavenskih književnosti*, međunarodnog projekta koji je već na tragu novih vremena pobuđivao živ javni i stručni interes.

U svojoj znanstvenoj karijeri objavio je mnoge studije i eseje iz srpske, hrvatske i crnogorske književnosti kao i priloge iz južnoslavenske komparatistike. Ipak, i znanstvenim interesom i predavačkom orijentacijom potvrđuje da se prije svega bavio najaktualnijim temama i problemima srpske književnosti kraja 19. i početka 20. vijeka. Najznačajniji su njegovi radovi o opusima Bogdana Popovića, Ive Andrića i Miloša Crnjanskog objavljeni u knjigama *Književni kritičar i teoretičar Bogdan Popović* (1971), *Kritički radovi Bogdana Popovića* (1977), *Simbolizam. Ekologija. Eshatologija* (2002), *Srpske teme: komparatistika srodnih književnosti* (2005) i *Religiozna ekologija i novi čovjek* (2009).

Posljednjih dvadesetak godina Grčević je bio aktivni ekolog koji je rad u pobuđivanju javne senzibilnosti za već ozbiljne probleme narušavanja ljudskog elementarnog prava na primjereni prostor svoga postojanja koncentrirao kako na pisanje priloga ekološke problematike i organizaciju ekoloških akcija tako i na vođenje prvog hrvatskog ekološkog društva Ekološka javnost (1986). Proces legitimiranja novog društva bio je podozrivo praćen u centrima koji su o tome odlučivali, pa se dugo procjenjivalo treba li se rad društva uopće odobriti. Strpljivo je čekao svjestan da je samo pitanje dana kada će se morati dozvoliti uznemirenoj misli da smije javno artikulirati svoju tjeskobu postojanja. Od tada do danas enormno je narasla svijest u Hrvatskoj o problemima životne sredine pojedinca i kolektiva. U tom periodu formira se kod njega sve snažnije uvjerenje o potrebi sagledavanja književnosti u kontekstu razmjene simboličkih iskustava među diskursima, ali i težnja da se odredi ontološki status književnosti.

* * *

Franjo Grčević je rođen 24. studenoga 1923. u Cigleniku pokraj Slavenskog Broda. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a srednju tehničku školu 1942. u Zagrebu, da bi 1943. pošao tragom izazova dubinske historijske aporije i pristupio antifašističkom pokretu. Ubrzo nakon rata otkriva da mu vojna karijera nije pravo opredjeljenje, pa polulegalno počinje studirati na Odsjeku za narodni jezik i književnost te ruski i njemački jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Što se cjelovitije nalazio u studiju, sve je snažnije sazrijevala spoznaja da mora napustiti vojnu službu i da mora zatražiti sporazumni raskid radnog odnosa. Molbi mu nije dugo udovoljeno, jer mu je bila namijenjena lukrativna vojna karijera što svjedoči o snazi ličnosti koja može stubokom izmijeniti egzistencijalnu sigurnost i afirmiranost neizvjesnošću, odnosno opredjeljenjem za socijalno daleko kompleksniju, iako manje cijenjenu struku. Na kraju ipak dobiva razrješenje i od tada otpočinje puni studentski angažman.

Diplomirao je 1954. jugoslavenske jezike i književnosti te ruski i njemački, do 1960. radio je kao gimnazijski profesor u Slavenskom Brodu, Sisku i Zagrebu, a potom biva uposlen kao asistent za srpsku književnost na Katedri za srpsku književnost na Odsjeku za jugoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (od 1991. Odsjek za kroatistiku). Doktorirao 1965. godine tezom o teoretičaru i estetičaru Bogdanu Popoviću, profesoru svjetske i francuske književnosti na Beogradskom univerzitetu. Iste godine izabran je za docenta, potom za izvanrednog profesora, a 1984. za redovnog profesora za srpsku književnost. Po odlasku Vice Zaninovića u mirovinu Grčević preuzima i Katedru za srpsku književnost koju će voditi sve do umirovljenja 1990. godine.

U pedesetak godina svoga znanstveno-nastavnog, stručnog i društvenog rada Grčević je utjecao na formiranje generacija srednjoškolskih profesora književnosti, a posebno na razumijevanje srpske književnosti u Hrvatskoj, omogućio je i pomogao znanstveno razvijanje mladih znanstvenika usmjerenih primarno na studij srpske književnosti i na komparativno proučavanje južnoslavenskih literatura. Da je njegova djelatnost imala odjeka, vidi se po magistrantima i doktorantima kojima je profesor Grčević bio mentorom; obranjeno je devet magisterija i šest doktorata, što pokazuje koliko je brinuo o znanstvenom podmlatku i kojom je angažiranošću legitimirao širinu znanstvenih interesa.

Godinama je bio angažiran na Pedagoškom fakultetu u Osijeku te u Beogradu i Novom Sadu, a gostovao je i na sveučilištima u Rennesu, Mainz, Moskvi, Hamburgu, Mannheimu, Krakovu, Lenjingradu/Petersburgu, Cambridgeu, Göttingenu i dr. te sudjelovao na brojnim domaćim i međunarodnim konferencijama.

* * *

Generacija profesora Grčevića formirala se u okviru studija književnosti što su ga koncipirali Antun Barac, Ivo Hergešić, pa i Vice Zaninović. Riječ je o orijentaciji kojoj u centru interesa primarno nije bilo tumačenje umjetničkog teksta kao jezične umjetnine, nego sve ono što se pojavljuje na njegovim rubovima – biografija, društveno-historijski kontekst, idejno-politički repertoar i sl. Takva orijentacija će se upravo u vrijeme Grčevićeva studiranja sve ubrzanije početi odmjenjivati koncepcijom koja zapostavlja proučavanje konteksta književnog djela u ime proučavanja književnog teksta; na pomolu su procesi formiranja nove orijentacije koja će rezultirati tzv. Zagrebačkom stilističkom školom. U toj smjeni književno-znanstvene paradigme, neovisno o brojnim razlikama među njima, bitno su sudjelovali Zdenko Škreb, Ivo Frangeš, Aleksandar Flaker, Viktor Žmegač, Stanko Lasić i drugi, ali Grčevićeva formiranja nisu se bitno doticali; približavanje imanentnom proučavanju književnog teksta ostvareno je ponajprije upoznavanjem i teorijskim shvaćanjima Bogdana Popovića, naime, radom na doktorskoj disertaciji 1964. godine iz čije perspektive treba shvatiti i Grčevićevo sudjelovanje u književno-teorijskim raspravama pripadnika Zagrebačke stilističke škole.

Doktorska disertacija Franje Grčevića zaslužuje i danas primjerenu pažnju. Ta monografija je rađena precizno i studiozno, s brojnim novim arhivskim i bibliografskim podacima, sa širokim istraživanjem linije duhovnog Popovićevega razvitka, naročito za vrijeme studija u Parizu, zatim analizom najvažnijih Popovićevih radova te izvorima estetičkog učenja i kritičkih stavova. Ako su se do tada imena nekih duhovnih učitelja (Spencer, Guyau, Alain, Bain) i spominjala, Grčević je u svojoj monografiji sistematski istražio djela ovih pisaca i ukazao na nesumnjive analogije u teoriji Bogdana Popovića čime je u potpunosti osvijetlio kontekst njegova duhovno-teorijskog formiranja.

Druga Grčevićeva knjiga o Popoviću izbor je njegovih tekstova za ediciju *Srpska književna kritika* (1977), a predstavlja najpotpuniji izbor Popovićevih radova te prikazuje ovog kritičara u svoj širini književno-znanstvenog i kritičarskog djelovanja. U opsežnom predgovoru Grčević izlaže i dopunjuje svoje ranije nalaze i rješenja o Popoviću zadržavajući se naročito na ključnim radovima te tako postaje najbolje napisan sintetičan rad o ovome autoru. Snabdjevena selektivnom bibliografijom Popovićevih radova i literaturom o njemu, do danas je ostala njegov najpotpuniji i najkritičkiji zbornik radova.

U radovima o Ivi Andriću koji su objavljeni do kraja osamdesetih godina Grčević je naročitu pažnju posvetio ranim Andrićevim tekstovima (lirici, esejistici, književnoj kritici, prvim pripovijetkama) te utvrdio stvaralački kontinuitet u sazrijevanju i razvijanju ovog pisca koji je kasnijim svojim pripovjednim i romanesknim opusom harmonizirao svoje rane lirske nemire i preobratio ih u naoko mirnije narativne strategije. Upravo radovi iz tog perioda otkrivaju ne samo Grčeviću zainteresiranost da protumači Andrićev literarni svijet i opiše genezu njegova nastajanja, već su ti radovi utvrđivanje jednoga novog odnosa prema Andrićevom opusu u hrvatskoj znanosti o književnosti a koja se tada Andrićevim opusom sustavno još nije bavila.

Najnoviji Grčevićevi radovi o Andrićevu umijeću pripovijedanja zaslužuju dodatnu pažnju, jer je na djelu nova koncepcija tumačenja književnih tekstova – od strukturalističko-semiotičke do eshatološke: *Unutarnja poetika Ive Andrića* (1981), *Epifanija u Andrićevoj poetici* (1982) i *Promašeni Spasitelj (Ciklus novela o fra Marku Krneti u eshatološkoj perspektivi)* (2000). U prvom Grčević je pokazao na *Putu Alije Đerzeleza* da je model Andrićeva pripovijedanja koji se temelji na antitetičkoj kontrapunktnosti strukturnih nivoa (legendarno : ironično; fabula : ambijentalna slika; unutrašnji : vanjski opis) a koji možemo pratiti i u njegovim drugim tekstovima, toliko važna osobina koja izlazi iz tradicionalna pripovijedanja te se uklapa u moderni književno-historijski kontekst na tragu simbolizma. U drugoj studiji Grčević argumentirano otkriva i ukazuje na nekoliko Andrićevih ispovjednih, putopisnih i novelističkih tekstova iz knjige *Staze, lica, predeli*, a svjedoči o prisutnosti fenomena epifanije u Andrićevu pripovjednom prosedu, estetičkom konceptu epifanije (nenadane duhovno-emocionalne manifestacije) što je punu afirmaciju doživio u kontekstu Joyceove aktualizacije.

Ovim radovima Grčević je ne samo proširio aspekte tumačenja složena književnog djela Ive Andrića nego je njima ušao i u problematiku periodi-

zacije književnosti 20. stoljeća. Naime, sagledavajući Andrićevo djelo u periodizacijskom konceptu neosimbolizma, čime je dao još jednu značajnu potvrdu o modernosti Andrićeva stvaralaštva koje se dominantno sagledavalo u tradiciji realističkog poetičkog modela, Grčević je tim radovima ukazao na putove rješavanja periodizacije srpske književnosti 20. stoljeća – problema koji do danas stoji otvoren. Književnohistorijska pretpostavka Grčevićevih istraživanja zasnovana je na shvaćanju da srpska književnost prve polovine 20. vijeka čini jednu književnu epohu s različitim fazama, stilskim tendencijama i s različitim modalitetima njihova povezivanja s europskim književnostima onog doba. Pozivajući se na recentne uvide u problematiku europske avangarde, Grčević ukazuje na novu perspektivu koja se otvara u književnosti s kraja 19. i s početka 20. stoljeća, a koja se ogleda na idejnom, žanrovskom i stilskom planu. Ovoj problematici Grčević je posvetio i svoje učešće na skupu 1976. godine, pa se u raspravi *Razvojne etape u srpskoj književnosti XX veka i njihove osnovne odlike* (1981) zalagao za proširenje perioda moderne i unazad, od kraja 19. stoljeća, određujući pojam avangarde prema širem konceptu “epohalnog horizonta očekivanja”.

Problemima periodizacije srpske, ali i hrvatske književnosti 20. stoljeća Grčević se bavi i u radovima o Milošu Crnjanskom, Rastku Petroviću i o drugim srpskim piscima ovoga vijeka sagledavajući procese srpske književnosti u čvrstoj povezanosti s pojavama u hrvatskoj književnosti (*Književno djelo Rastka Petrovića*, 1974; *Počeci proznog lirizma Miloša Crnjanskog*, 1976/78; *Aspekti jugoslavenskih književnosti XX stoljeća: lirizam proze hrvatske i srpske književnosti*, 1978). U studiji o Milošu Crnjanskom autor se bavi strukturalnom analizom prve autorove zbirke novela *Priče o muškom* (1920), a posebno nekima od njih. Najduža pripovijetka *Sveta Vojvodina* po izmijenjenoj koncepciji pripovjedačeva glasa i po njegovoj funkciji u značenjskom omrežavanju prostora priče karakterističan je primjer nove proze koja provodi izmjenu tradicionalne naracije lirskom stilizacijom. Taj proces dekomponiranja realističke poetike i izgradnje novog proznog stila – što se dodatno ogleda u fragmentarnoj kompoziciji, kontrastnom osvjetljavanju likova i u razgradnji linearne fabule, pa i svake prepoznatljivije fabulacije, u ironičnom stavu pripovjedača prema pripovijedanom, u smjenjivanju hipotakse parataksom, a mogli bismo dodati i smjenom narativne figure karaktera koncepcijom lika-znaka itd. – još je očitiji u drugim pripovijetkama ove zbirke (npr. *Veliki dan*, *Raj*, *Vrt blagoslovenih žena*).

Svoje stavove o procesu lirizacije proze 20. stoljeća na znatno će široj osnovi Grčević iznijeti u radu *Aspekti jugoslavenskih književnosti XX stoljeća*

– *Lirizam proze hrvatske i srpske književnosti* (referat na VIII. međunarodnom slavističkom kongresu u Zagrebu 1978. godine). Autor tematizira postupak lirizacije pripovjednih oblika u hrvatskoj i srpskoj književnosti razdoblja smjene ekstenzivnih pripovjednih koncepata u proznim vrstama (pripovijetka, roman) i novostvorenim hibridnim oblicima (pjesma u prozi, lirski proza, fragment). Sagledavano iz perspektive respektabilne građe autorskih opusa većeg broja autora srpske i hrvatske književnosti s kraja 19. i s početka 20. stoljeća (Sv. Ranković, B. Stanković, I. Čipiko, K. Š. Gjalski, J. Kozarac, J. Leskovar, A. G. Matoš i drugi) ukazuje se na to da proces lirizacije proze funkcionira kao zajednička tipološka značajka obiju književnosti dotičnog razdoblja. Analiza se zaključuje upućivanjem na *Dnevnik o Čarnojeviću* (1921) M. Crnjanskog kao najmarkantniji primjer proze ovakve orijentacije.

Kao da se taj početni model dekomponiranja realističke naracije polako iscrpljivao, jer će se razvojni trend književnosti odvijati otada drukčijim postupcima (arhetipskim, psihoanalitičkim, konstruktivističkim i drugim) kojima se ranija stilska dominantna lirizacija može iskorištavati, ali sada u drugoj funkciji, tj. postaje opće usvojen postupak bez generativnih pretenzija. Primjer takvog novog književnog strukturiranja Grčević nalazi u prozi Rastka Petrovića (*Književno djelo Rastka Petrovića, 1974/76*) u čijoj *Burleski gospodina Peruna boga groma* (1921) otkriva nezadovoljstvo mlade generacije već tradicionalnim realističkim konceptom, ali i odstupanje od harmoničnih parnasovsko-simbolističkih ideala moderne. Utoliko Petrovićevo Burleska predstavlja radikalno odstupanje/napuštanje harmoničnog književnog diskursa. To avangardno nastojanje Petrović ostvaruje aktualizacijom iskustva legende i mita, burleskno-parodijskim odnosom prema stvarnosti i književnosti, eksperimentiranjem sa stilom, oživljavanjem arhaičnih jezičnih stilizacija prizivajući zapretane i mistične jezične nivoe, napuštanjem i razgradnjom tradicionalnog motivacijskog sklopa priče itd.

Razdoblje srpskog realizma također je bio predmet znanstvene analize profesora Grčevića: pripremio je dva izbora iz djela značajnih predstavnika srpske realističke proze Laze Lazarevića i Stevana Sremca. Osim uspješno izvršenog izbora iz proze ovih pripovjedača (1977), autor je tu dao i dvije uvodne studije (*Klasičan srpski pripovjedač – Laza Lazarević i Stevan Sremac – nacionalni romantičar i humorist*), koje su artikulirale novi pristup ovim piscima i tekstovima. Autor nastoji pronaći strukturalne dominante pojedinih književnih djela ovih pisaca, što mu služi kao podloga za njihovo tumačenje, tipologiju i vrednovanje. Za Lazarevićevo pripovijetku *Švabica*,

na primjer, konstatira se da je prva gradska novela novije srpske književnosti i da s nekim drugim Lazarevićevim pripovijetkama predstavlja prve primjere proze modernog, urbanog tipa. Kasna Lazarevićeva novela *Vetar* iz urbane sredine pokazuje kojim bi se pravcima njegovo stvaralaštvo razvijalo da je bilo nastavljeno. Strukturalni elementi socijalne i ljubavne novelistike (fabula, lik, psihološki portret i sl.) prisutni su i u ovoj Lazarevićevoj pripovijetki, ali su iskorišteni u posve novom označiteljskom sistemu, a on prvenstveno teži stvaranju specifične, emocionalno zasićene lirske atmosfere teksta nauštrb jasnoga motivacijskog i fabulacijskog sklopa priče. Lirizacijom naracije, zaključuje autor, Lazarević je u *Vetru* u znatnoj mjeri anticipirao kasniji razvoj srpske novelistike u XX. stoljeću, bar u onom stvaralačkom modelu koji je slijedio i koristio taj postupak.

Studija o Stevanu Sremcu po koncepciji je književnohistorijska, u njoj se kombiniraju postupci vanjskog – biografsko-društvenog, i unutrašnjeg – strukturalno-stilističkog, postupka. Međutim, autor odgovara i na razumijevanje izuzetne Sremčeve popularnosti u srpskoj i hrvatskoj čitalačkoj publici koja je rezultirala onom rijetkom pojavom kad svijet fikcionalnih tekstova prijeđe u prostor društvenog života (niški dijalekt, Kalča). Još uvijek je provokativan stav da se recepcija Sremčevih djela ne iscrpljuje samo na nivou interesa čitalačke publike, pa na kraju studije Grčević ukazuje i na moguću Sremčev neposredan ili posredan utjecaj na neke međuratne srpske prozaiste.

U kontekstu studija o autorima srpskog realizma valja izdvojiti i studiju o Matavuljevu romanu *Bakonja fra Brne* (1971) gdje tematizira uspjelost i umjetničku vrijednost ovoga inače popularnog romana o kome postoje vrlo oprečna mišljenja. Završne ocjene romana temelje se na analizi njegovih strukturnih elemenata, a nakon konstituiranja *Bakonje* u opus, zadržava se na interpretaciji likova te pripovjednih tehnika i stila. Argumentirano i zrelo izbalansirano upozorava se i na oblikovne neusklađenosti zbog kojih ovaj roman nije dosegao konzistentnost velikog i harmoničnog romana.

Odlaskom u mirovinu Grčević kao da se jasnije oslobađa “terora” znanstvenog diskursa i sve snažnije uvodi svoju subjektivnost u tumačenje književnih tekstova. To će se najjasnije moći vidjeti u knjizi *Simbolizam. Ekologija. Eshatologija* (2002) u kojoj autor njezinim komponiranjem upućuje na izmjenu globalnog teorijskog horizonta i modela što ga je u svom radu prolazio, i to sada pokazuje kroz dvije opsesivne teme: književnost i stvarnost/historiju te opus Ive Andrića. Naslov knjige kao da označava razvojni put profesora Grčevića – od orijentacije u kojoj se bavio tumačenjem

poetike simbolizma na građi Andrićevih tekstova, da bi se “inovirao” onom orijentacijom koju nazivamo ekološkom, i na kraju se s ekološkim ideološkim horizontom ukotvio u eshatološkom književnom iskustvu. Neovisno o tome što su u ovoj knjizi sabrani tekstovi od 1962. do 2000. godine, oni tvore cjelinu u kojoj možemo pratiti interes profesora Grčevića – od specifično književnohistorijskih do općekulturoloških, a u okviru kojih je književni znak jedan od transparentnih znakove kulture.

U potrazi za sobom profesor je Grčević sve više skretao prema onim koncepcijama tumačenja ljudskog simboličkog iskustva koje misle svoj ontološki status, pa ga na kraju sve manje zanima književni tekst svojom diferencijom u odnosu na druge diskurzivne prakse, a sve više “sudbina” čovjeka u njega upisana. U tome valja vidjeti vraćanje jedne misli svojim početnim koracima kojima se nastojalo podnijeti vlastitu egzistenciju, ali i svijest o njoj.

Utoliko je i moto što ga je stavio svojoj knjizi *Srpske teme: komparatistika srodnih književnosti* ujedno i autoreferencijalno sagledavanje: “Za muškarce i žene, koji nađoše odvažnosti da se založe za bratstvo i solidarnost među ljudima”.